

บทที่ ๓ ศาสนาโบราณ

ศาสนาโบราณนั้นมียุคมากมายตามความเชื่อของชนกลุ่มต่างๆ แต่ที่นักการศาสนาให้การยอมรับว่าเป็นศาสนาที่มีความเจริญยุคโบราณนั้น อยู่ในอินเดีย จีน อียิปต์และกรีก ซึ่งในประเทศเหล่านี้มีความเชื่อเรื่องการดำรงอยู่และวิถีชีวิตของเทพเจ้าผู้ซึ่งสร้างโลกและมนุษย์เป็นส่วนใหญ่

สำหรับบทนี้จะกล่าวถึงศาสนาในจีน อียิปต์และกรีก ส่วนศาสนาในอินเดีย นั้นได้มีการพัฒนาปรับตัวและดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน จึงได้นำไปอธิบายไว้ในประวัติศาสตร์ศาสนา ๑

๓.๑ ศาสนาของจีนโบราณ

จีนเป็นประเทศที่จัดได้ว่ามีอารยธรรมมาเป็นเวลาช้านาน ในอดีตชาวจีนเชื่อว่าประเทศจีนนั้นเป็นศูนย์กลางของจักรวาล จึงเรียกชื่อประเทศว่า “จง-กั๋ว” (chung-kuo) แปลว่า “อาณาจักรที่อยู่ตรงกลาง”

หอฟ้าเทียนถาน

ตัวอย่างผลงานด้านสถาปัตยกรรมที่สะท้อน
แนวความคิดสมัยโบราณ เรื่องจีนเป็นจุดศูนย์กลางของโลก

ความเชื่อทางศาสนาในยุคแรกนั้น ได้ถูกบันทึกเรื่องราว ความเชื่อต่าง ๆ ไว้บนกระดองเต่า และต่อมาจึงได้มีการเรียบเรียงเป็นพงศาวดารขึ้น ในพงศาวดารจีนนั้นมีเรื่องต่างๆ อยู่มากมายแต่เรื่องความเชื่อทางศาสนายุคโบราณนั้น ได้ถูกเรียบเรียงไว้ในพงศาวดารเรื่อง "ไคเก็ก" ซึ่งได้บันทึกความเชื่อในเกี่ยวกับการกำเนิดสรรพสิ่งว่า

"เดิมมีพระองค์หนึ่งเป็นใหญ่อยู่ในโลก ทรงพระนามว่าเซกเกียมองนี่สุด เห็นว่าในโลกนี้มีสัตว์วิป" แต่ทวีปทิศใต้นั้นเป็นหมอกมัวมืดคลุ้มอยู่" พระเซกเกียมองนี่สุด มีความกรุณาแก่สัตว์ทั้งหลาย จึงได้ให้ศิษย์ชื่อว่า "คุณต่อเป็งซ่าน่า" มาทำการเปิดฟ้าและดินในทวีปทิศใต้ เพื่อให้เป็นที่อยู่แก่มนุษย์และสรรพสัตว์ คุณต่อเป็งซ่าน่าได้เนรมิตกายให้กลมเหมือนผลโถกลิ้งหมุน ๔๙ ครั้ง แล้วกลายเป็นมนุษย์สูง ๒๓ ศอกคืบ บนศีรษะ มีเขา คิ้วและดวงตาใหญ่ มีเขี้ยวยื่นออกมานอกปาก ร่างกายมีขนตลอดทั่วทั้งตัว มือซ้ายถือสิ่ว มือขวาถือขวานใหญ่ มาทำการเจาะสิ่งที่กำบังให้เกิดหมอกมัวๆ นั้นแยกตัวออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่ใสกลายเป็นฟ้า ส่วนที่ขุ่นข้นกลายเป็นแผ่นดินใช้เวลา ๒ หมื่นปีเศษ จึงกลับไปสู่ทวีปทิศตะวันตกดังเดิม จากนั้นพระเซกเกียมองนี่สุด ตรัสว่า

"ของที่เบา คือ ของอายุที่สะอาดซึ่งแบ่งเป็นฟ้านั้นจะเป็นรูปชาย ของที่ขุ่นข้น คือ ของอายุที่ไม่สะอาดซึ่งแบ่งเป็นดินนั้นเป็นรูปหญิง ของอายุทั้งสองสิ่งนี้กระทบกันเข้าจะเกิดเป็นพืชพันธุ์ คือมนุษย์ และสัตว์ต่าง ๆ สืบไปเมื่อนั้น"

จากนั้นสรรพสัตว์จึงเกิดขึ้นโดยที่

๑. ถ้าเกิดด้วยอายุที่สะอาดบริสุทธิ์ จะเป็นผู้ที่มีความกตัญญูต่อฟ้า ดิน บิดา มารดา เป็นคนใจกุศลไม่ทำสิ่งที่เป็นบาป

๒. ถ้าเกิดด้วยอายุที่สะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง จะเป็นผู้ที่มีความประพฤติไปในทางที่ดีและชั่ว

๓. ถ้าเกิดด้วยอายุที่ไม่สะอาด จะเป็นผู้ที่ขาดความกตัญญูทวดเวทิต่อ ฟ้า ดิน บิดามารดา เป็นผู้มิมีใจไปในทางอกุศล

สรรพสัตว์ทั้งหลายต่างกันว่าความมากน้อยของอายุสะอาด และอายุไม่สะอาด เมื่อมนุษย์เกิดขึ้นแล้วตายลง ก็สามารถไปเกิดเป็นสัตว์ได้ สัตว์ที่ตาย

ก็สามารถไปเกิดเป็นมนุษย์ได้ ในครั้งนั้นมนุษย์และสัตว์ต่างๆ เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก และได้เกิดพระเจ้าแผ่นดินขึ้นองค์หนึ่งมีนามว่า เทียนอ่องสี่ ซึ่งเกิดจากการกระทบกันของอายุฟ้าและอายุดิน เป็นมนุษย์ผู้มีผิวขาวตลอดทั้งตัว ใบหน้าขาวนวล ปากสีแดง ร่างกายสูงสิบสองศอก

ครั้งนั้นมนุษย์ได้รับแสงสว่างจากพระเชกเกียมองนี้สุดและเทวดา เทียนอ่องสี่ ได้ตั้งปีต่างๆ ขึ้น ๑๒ ปี ตามชื่อปีของน้องทั้ง ๑๒ ถือว่าบรรจบครบหนึ่งรอบ จากนั้นผลไม้และพืชต่างๆ ได้เกิดขึ้นและมนุษย์รู้จักใช้กินเป็นอาหาร มีระยะเวลาได้หมื่นแปดพันปี

ต่อมาเม็ดดอกบัวดอกหนึ่งตกลงมาจากอากาศเกิดเป็นคน ๑๑ คน ในบรรดาทั้งหมดนั้นคืออ่องสี่ (แปลว่า ฮ่องเต้เจ้าแผ่นดิน) ได้รับการยกให้เป็นพี่ใหญ่มี ใบหน้าดำ ดวงตาเหมือนไฟ ร่างกายสูง ๒๑ ศอก ๖ นิ้ว ฮ่องเต้คืออ่องสี่เห็นว่ามนุษย์ก็เกิดขึ้นมาก รัศมีที่ได้จากเทวดาไม่เพียงพอจึงคิดจะทำให้เกิดดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ขึ้น แล้วจะได้จัดให้เป็นกลางวัน กลางคืน เป็นเดือนข้างขึ้นและข้างแรม เพื่อเป็นที่สังเกตของมนุษย์ จึงได้ให้น้องชายชื่อเตสิน ไปหาพระอาทิตย์ซึ่งเป็นผู้ชายและพระจันทร์ซึ่งเป็นผู้หญิง

พระอาทิตย์และพระจันทร์ ทั้งสองเป็นสามภรรยากันตั้งแต่ยังมีได้สร้างฟ้าและดิน อาศัยซ่อนตัวอยู่ในถ้ำใหญ่ใต้แผ่นดินอีกโลกหนึ่งที่มีไซโลกนี้ เมื่อพระอาทิตย์และพระจันทร์ รู้ว่าฮ่องเต้คืออ่องสี่ให้ไปช่วยมนุษย์ได้พบกับความสว่าง จึงปฏิเสธด้วยเหตุผลที่ว่า พระอาทิตย์และพระจันทร์นั้นอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขและไม่อยากที่จะจากกัน เพราะถ้าไปส่องโลกก็ต้องแยกจากกันกว่าจะได้พบกันนานๆ ครั้ง เตสินจึงกลับมาทูลให้ฮ่องเต้คืออ่องสี่ทราบ ฮ่องเต้คืออ่องสี่หัวเราะแล้วกล่าวว่า “เทวดาทั้งสองนี้เขาไม่คิดว่ากรรมดาเกิดมาเป็นรูปกายแล้วจะไม่พลัดพรากจากกันบ้างไม่มีเลย”

จากนั้นคืออ่องสี่ฮ่องเต้จึงได้เหาะไปเฝ้าพระเชกเกียมองนี้สุด “เพื่อขอคำแนะนำ พระเชกเกียมองนี้สุดจึงได้ให้คุณต่อเป็งชาน้ำ มาทำการดังกล่าว โดยให้จารึกอักษรในฝ่ามือด้านขวาว่า “ยิด” แปลว่า ตะวัน จารึกในฝ่ามือด้านซ้ายว่า “ง่วย” แปลว่า เดือน เมื่อมาถึงถ้ำใหญ่ที่พระอาทิตย์และพระจันทร์อาศัยอยู่ก็กล่าวเวทมนต์เจ็ดครั้ง คุณต่อเป็งชาน้ำกระทำตามคำสั่งของพระเชกเกียมองนี้สุดได้สำเร็จ ทั้งพระอาทิตย์และพระจันทร์มีอาภรณ์อยู่ด้วยกันได้

เพราะอำนาจเวทมนต์ ทั้งสองจึงต้องแยกย้ายจากกันออกจากถ้ำมาแผ่
รัศมีส่องสว่างโลก พระอาทิตย์ออกมาก่อนส่วนพระจันทร์นั้นให้คอยอยู่ก่อนและ
ค่อยเดินตามมาทีหลัง จังหวะนั้นเองดวงดาวต่างๆ ที่ประชุมกันอยู่ที่ทิศตะวันตก
เฉียงเหนือเพื่อค่อยจะสว่าง (ก่อนหน้านั้นถ้าโลกมืด ดาวก็จะมืดตามไปด้วย) ได้
โอกาสสว่างตามไปด้วย ในดาวต่างๆ ทั้งหมดนั้นมีดาวที่อยู่ทางทิศเหนือ ๗ ดวง
เป็นดาวที่สำคัญที่สุด

ถึงแม้โลกจะสว่างแล้วแต่คุณต่อเบียงซาเห็นว่าพระอาทิตย์และพระจันทร์
รักกันมาก นานไปกลัวจะเดินไม่ปกติคือถ้าพระอาทิตย์เดินเร็วทันพระจันทร์ คนใน
โลกเรียกว่า “จันทรคราส” ถ้าดวงจันทร์เดินเร็วทันพระอาทิตย์ เรียกว่า “สุริยคราส”
โลกก็จะมืดคลุ้ม ต้องให้มนุษย์ตีกลอง เพื่อพระอาทิตย์และพระจันทร์จะได้ตกใจ
แยกจากกันแล้วความสว่างจะมีมาดังเดิม เสร็จแล้วคุณต่อเบียงซา จึงกลับ

ตั้งห้องสี่ห้องเต้ เมื่อเห็นว่ามีพระอาทิตย์ พระจันทร์และดวงดาวแล้ว จึงได้
ตั้งให้มีข้างขึ้นข้างแรม แล้วตั้งให้ปีหนึ่งมี ๓๖๕ วัน ให้ปีหนึ่งมี ๔ ฤดู จากนั้นทรง
ปกครองแผ่นดินเป็นเวลาหมื่นแปดพันปี

ต่อมาได้เกิดควนขึ้นจากแผ่นดิน ฟุ้งขึ้นไปบนอากาศทิศตะวันตก
เฉียงเหนือ เกิดเป็นมนุษย์เก้าคนซึ่งรอกออกจากเมฆมาสู่พื้นดิน ในจำนวน ๙ คนนั้นมี
ยีนอ่องสี(แปลว่า เจ้ามนุษย์)เป็นพี่ใหญ่ มีใบหน้าสีเขียว มีดวงตาสว่างไสว ร่างกาย
สูงยี่สิบศอกหกนิ้ว เมื่อถึงแผ่นดินได้ประกาศว่า “เรานี้มาเป็นเจ้าแผ่นดิน” เมื่อ
เหล่ามนุษย์ได้ยินและเห็นว่าเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ จึงพากันเคารพต่อยีนอ่องสี

ครั้งนั้นสรรพสิ่งเกิดขึ้นมากมาย สัตว์ก็เข้าอยู่ปะปนกับมนุษย์ สัตว์บางตัว
ที่ร้ายก็ทำลายมนุษย์ ยีนอ่องสีได้ให้น้องทั้งแปดช่วยเหลือให้มนุษย์และสัตว์แยก
กันอยู่คนละส่วน มิให้ปะปนจากนั้นให้แบ่งเป็น ๓ เวลาคือ เช้า กลางวัน และให้ทั้ง
๓ เวลา นี้ เป็นเวลาแห่งการบริโภคอาหาร ระหว่างวันนั้นตื่นฝึกทำการต่างๆ ส่วน
กลางคืนนั้นให้นอน ในเวลานั้นมนุษย์รู้จักแต่เลี้ยงดูบุตรให้โตขึ้นเท่านั้น แต่ไม่รู้
การมงคลต่างๆ ยีนอ่องสี จึงได้ประกาศให้มนุษย์รู้จักตั้งธรรมเนียมขึ้น เริ่มจาก
การตั้งชื่อแซ่ การสอนให้มนุษย์ขุดดินเป็นถ้ำอาศัย ให้มนุษย์ชายหญิงรู้จัก
ความอายแก่กัน โดยจัดธรรมเนียมการแต่งงานขึ้น ให้มีภรรยาใหญ่ ๑ คนเป็นหลัก
สอนให้รู้จักความซื่อสัตย์ ยีนอ่องสีปกครองแผ่นดินได้สี่หมื่นแปดร้อยปี

ต่อมาได้เกิดผู้ปกครองที่เป็นมนุษย์ขึ้น ๒๗ พระองค์ ครั้นถึงพระเจ้า
ง้วนทอง เป็นผู้ปกครองคนที่ ๒๘ ได้สั่งสอนให้มนุษย์เอาหญ้ามาสาน เอาใบไม้
เปลือกไม้มาทาบให้อ่อน ทำเป็นผ้านุ่งปิดบังความละอาย สอนให้เอาใบไม้มาทำ
หลังคาบังลมบังฝน สอนให้มนุษย์ทำห้องอยู่บนดิน ปลูกเรือนบนแผ่นดิน ในฤดูฝน
และร้อน สอนให้ขุดดินทำเป็นถ้ำไว้อยู่อาศัยในฤดูหนาว

จากความเชื่อดังกล่าวนี้ทำให้ชาวจีนเชื่อว่ากษัตริย์เป็นผู้ที่ได้รับมอบหมาย
มาจากสวรรค์ให้มาปกครองมนุษย์ และกษัตริย์ถือว่าเป็นกลางระหว่างสวรรค์และ
มนุษย์ สวรรค์เป็นผู้ชี้บัญชา มอบอำนาจและตัดสินโทษชะตาของกษัตริย์ ถ้าหาก
ประพฤติผิดจากบัญชาสวรรค์หรือปกครองบ้านเมืองให้ระส่ำระสาย แล้วสวรรค์จะ
ลงโทษให้กษัตริย์องค์นั้นสิ้นสุดลง

ด้วยการที่มาจากสวรรค์จึงต้องเชื่อฟังคำสั่งของสวรรค์ ในฐานะที่มาจาก
สวรรค์กษัตริย์จึงมักเรียกตนเองว่า “โอรสสวรรค์” และกษัตริย์จะต้องทำพิธีบูชา
สวรรค์และเทพเจ้าเสมอ สำหรับมนุษย์นั้นเมื่อธรรมเนียมต่างๆ เกิดขึ้น มนุษย์ก็
ต้องทำการบูชาผู้ใหญ่ในตระกูลที่สิ้นชีวิตไปแล้วเพื่อแสดงถึงความกตัญญู และ
เชื่อกันว่าผู้ตายสามารถจะดลบันดาลความสุขให้แก่ผู้อยู่ได้ ถ้าผู้ที่มีชีวิต
กราบไหว้บูชา ในขณะที่เดียวกันก็เชื่อว่าเป็นการขับไล่วิญญาณที่ชั่วร้าย และ
ต้อนรับวิญญาณที่นับถือ ซึ่งเรียกว่า “พิธีบูชาบรรพบุรุษ”

๓.๒ ศาสนาอียิปต์โบราณ

อียิปต์ (EGYPT) เป็นประเทศที่มีความเจริญมานานกว่า ๓,๕๐๐ ปี ก่อน
คริสตศักราช มีที่ตั้งอยู่ในบริเวณแม่น้ำไนล์ โดยเฉพาะดินแดนส่วนปลายสุดที่
แม่น้ำไนล์แตกสาขาไหลลงสู่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ซึ่งชาวกรีกโบราณเรียก
บริเวณนี้ว่าเดลต้า(Delta) ที่เดลตάνี้เป็นแหล่งความเจริญทางด้านศาสนา ศิลป
วัฒนธรรมของอียิปต์โบราณ

ในยุคนั้นชาวอียิปต์อาศัยอยู่เป็นกลุ่มๆ แต่ละกลุ่มชนก็มีนครอิสระของตน
เรียกว่า“โนมิส”(Nomes) ซึ่งมีอยู่กว่า ๔๐ แห่ง แต่ละนครก็มีสัญลักษณ์แห่งเทพเจ้า
มีการบูชาเทพเจ้าประจำเผ่าของตน ซึ่งเป็นเทพเจ้าที่มีอยู่ในธรรมชาติ เช่น แผ่น
-ดิน ฟา พระอาทิตย์ แม่น้ำ ฯลฯ

เทพเจ้าที่อยู่ในธรรมชาติต่างๆ นั้นมีสภาพใกล้เคียงกับมนุษย์คือมีอาการ ความรู้สึก มีความต้องการทางร่างกาย ต้องการที่อยู่ ต้องการรับประทานอาหาร ต้องนุ่งห่ม มีความต้องการทางเพศ แต่ไม่ต้องการยารักษาโรค เนื่องจากเทพเจ้ามีความเป็นอมตะ นอกจากนี้เทพเจ้าบางองค์ก็เป็นสัตว์ เช่น โค คือ เทพเจ้าอาปิส (Apis) เป็นโคที่มีลำตัวสีดำตลอด แต่มีรอยด่างสีขาวที่หน้าผาก ซึ่งมีข้อกำหนดว่า ถ้าใครฆ่าโคอาปิสนี้จะต้องถูกลงโทษประหารชีวิต เหยี่ยว คือ เทพเจ้าฮูรัส (Horus) ได้ชื่อว่าเป็นเทพเจ้าของกษัตริย์ สุนัข คือ เทพเจ้าอานูบิส (Anubis) ได้ชื่อว่าเป็นเทพเจ้าแห่งสุสาน แกะ คือ เทพเจ้าคานูม (Kahnum) แร้ง คือ เทพเจ้ามุต (Mut) ฯลฯ ต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงการนับถือสัตว์ต่างๆ มาเป็นเทพเจ้าที่มีรูปผสมระหว่างมนุษย์และสัตว์

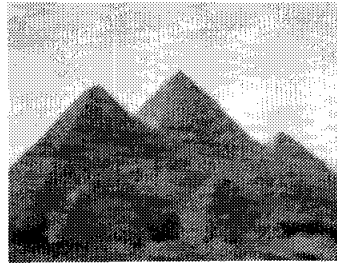
ต่อมาประมาณ ๓,๒๐๐ ปีก่อนคริสตศักราช ฟาโรห์ (Pharaoh) พระนามว่าเมนิส (Menes) ได้ทำการรวบรวมดินแดนอิสระต่างๆ เข้าด้วยกันทำให้อาณาจักร อียิปต์เป็นปึกแผ่นขึ้น ขณะเดียวกันได้มีการรวบรวมเทพเจ้าประจำถิ่นเข้าด้วยกัน และสร้างความเชื่อว่าเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ที่สุดคือ เทพเจ้าเร (Re) หรือรา (Ra) เป็นเทพเจ้าแห่งพระอาทิตย์ ผู้ให้แสงสว่างแก่ท้องฟ้า และมีเทพเจ้าองค์อื่นๆ อีก เช่น เทพเจ้าโฮรุส (Horus) เป็นนกกบหนุ่ม เจ้าแห่งอาทิตย์อุทัย เทพเจ้าอัมมอน (Ammon) เป็นพระอาทิตย์ที่ปกครองอียิปต์ เทพเจ้าโอสิริส (Osiris) เป็นเทพเจ้าแห่งพระอาทิตย์ตก เทพีฮาเตอร์ (Hator) เป็นเจ้าแม่แห่งศิลปวิทยาการต่างๆ นอกจากนี้ยังมีเทพเจ้าแห่งความตายซึ่งเป็นผู้ปกครองอยู่ในยมโลก

สำหรับฟาโรห์นั้นได้ชื่อว่าเป็นโอรสของเทพเจ้าเร และจากการที่เป็นโอรสของเทพเจ้าเร ทำให้ฟาโรห์ได้รับการเคารพเป็นอย่างมาก แต่มีฟาโรห์องค์หนึ่ง ที่ได้รับการยกย่องมากกว่าฟาโรห์อื่น คือฟาโรห์โอสิริส (Osiris) ผู้ซึ่งชอบการ ท่องเที่ยว ชอบดนตรี เป็นฟาโรห์ที่พระทัยอ่อนและสุภาพ ซึ่งฟาโรห์โอสิริสนี้ ได้ถูกฆาตกรรมโดยพระอนุชาชื่อเซท (Set)

เมื่อพระศพของฟาโรห์โอสิริส ถูกบรรจุลงหีบได้ ๓ วัน ปรากฏว่าพระองค์ ทรงฟื้นขึ้นมาจากความตาย ประชาชนจึงได้เฉลิมฉลองการฟื้นคืนชีพของพระองค์ และเคารพศรัทธามากขึ้น จนได้รับการยกย่องว่าเป็นกษัตริย์แห่งการตายแล้วฟื้น และเกิดความเชื่อเรื่องวิญญาณอมตะ ความดีเยี่ยมชนะความชั่ว

ต่อมาฟาโรห์โฮสิริสจึงได้รับการยกย่องจากชาวอียิปต์ เป็นเทพเจ้าแห่งความดี เป็นเทพเจ้าแห่งแม่น้ำไนล์ที่ทำให้แผ่นดินอียิปต์อุดมสมบูรณ์ และเป็นเทพเจ้าผู้ตัดสินผู้ที่ตายไปแล้ว^{๑๑} และเป็นเทพเจ้าผู้ประทานความอุดมสมบูรณ์ให้ไม่รู้จักจบสิ้นแก่ผู้ทำความดี ทำให้เทพเจ้าโฮสิริสเป็นเทพเจ้าใหญ่ที่สุดที่ถูกอัญเชิญมาประกอบพิธีกรรม

ต่อมาในปี ๒,๖๘๖ ก่อนคริสตศักราช ตามการประมาณของมานะโซ ซึ่งได้บันทึกไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์แห่งอียิปต์(History of Egypt)^{๑๒} ว่าฟาโรห์เซเซอร์เป็นผู้ที่มีความศรัทธาในศาสนาเป็นอย่างมาก ได้นำรายได้จากท้องพระคลังมาสร้างพีระมิด(Pyramid) เพื่อเป็นเทวสถานสำหรับการบูชาเทพเจ้าเรและต่อมาได้มีการสร้างพีระมิดเรื่อยมาจนถึง ๒,๑๘๑ ปีก่อนคริสตศักราช ในจำนวนพีระมิดทั้งหลายนั้น พีระมิดเม็งกิซา ที่สร้างโดยฟาโรห์คืออปส์ ในราชวงศ์ที่ ๔ ของอียิปต์(ประมาณ ๒,๓๐๐ ปีก่อนคริสตศักราช) จัดได้ว่าเป็นพีระมิดที่สวยงามและใหญ่โตที่สุดมีขนาดฐาน ๗๐ ตารางเมตร สูง ๑๔๗ เมตร จนได้ชื่อว่า“มหาพีระมิด” ซึ่งเป็นสิ่งมหัศจรรย์ของโลก

พีระมิดในอียิปต์

นอกจากพีระมิดแล้วชาวอียิปต์ยังได้สร้างวิหารหรือวัดขึ้น (บ้านของพระเจ้า)เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมประจำวัน^{๑๓} และเพื่ออุทิศให้กับฟาโรห์ วิหารที่สร้างขึ้นนี้จะอยู่ใกล้กับพีระมิด เช่น วิหารหุบเขา (Valley Temple) ของฟาโรห์คาเฟอร์อยู่ใกล้กับพีระมิดของพระองค์ ซึ่งภายในวิหารนี้จะมีการตกแต่งอย่างสวยงาม พร้อมทั้งมีเทวรูปของเทพเจ้าต่างๆ นอกจากนี้ยังมีวัดฤๅษาคัญ และศักดิ์สิทธิ์ที่สุดอยู่ภายใน คือ เบนเบน ซึ่งเป็นหินทรงกรวย ที่ชาวอียิปต์เชื่อว่าเป็นภูเขาสูงแรกของโลกที่โผล่ขึ้นมาจากน้ำท่วมเมื่อเกิดจักรวาลและสิ่งมีชีวิตขึ้น

ในวิหารนั้นจะมีพระ (Preists)^{๑๔} เป็นตัวแทนของกษัตริย์ในการประกอบ พิธีกรรมบูชาเทพเจ้า เป็นผู้รักษาทรัพย์สมบัติของพระเจ้า เป็นผู้สงวนความลับ ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในเมืองบน มีวินัยให้ปฏิบัติ ต้องโกนผมและอดอาหารบางเวลา^{๑๕}

นอกจากนี้ชาวอียิปต์ยังเชื่อเรื่องวิญญาณที่ผูกพันกับชีวิตมนุษย์ ๓ ส่วน คือ

อากห์(Akh)เป็นวิญญาณที่อยู่เบื้องหลังความตาย มีรูปร่างเหมือนนก สามารถปรากฏเป็นภูต ผีหรือปีศาจ

บา(Ba) เป็นวิญญาณอิสระมีรูปร่างเหมือนนก จะออกจากร่างกายเมื่อ มนุษย์ถึงแก่ความตาย

กา(Ka) เป็นวิญญาณอมตะไม่รู้จักตาย อยู่ควบคู่กับมนุษย์ตลอดและ สามารถล่องลอยไปยังที่ต่างๆ ได้ ซึ่งก็คือความฝัน และกา(Ka) นี้ยังเป็นพลัง สำคัญแห่งการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์

ทั้งบา(Ba)และกา(Ka)สามารถที่จะกลับเข้าสู่ร่างกายมนุษย์(ผู้ตาย)ได้อีก ถ้าร่างนั้นยังมีสภาพเหมือนเดิมคือไม่เน่าเปื่อย ซึ่งนำไปสู่การเก็บรักษาศพที่เรียก ว่า“มัมมี่”(Mummy)^{๑๖} มัมมี่นี้จะถูกเก็บรักษา^{๑๗} ไว้ในปิรามิดเพื่อที่เทพเจ้าจะได้ บำรุงรักษาเสมือนเมื่อครั้งยังมีชีวิตและเพื่อการฟื้นคืนชีพ

๓.๓ ศาสนากรีกโบราณ

กรีก(Greek)เป็นประเทศที่ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของคาบสมุทรบอลข่าน(Balkan) ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของทวีปยุโรป แต่เดิมเป็นอาณาจักรเล็กๆ ที่ปกครองตนเอง หลายอาณาจักรด้วยกัน ได้แก่

อัทติกา(Attica) มีเอเธนส์(Athens) เป็นเมืองหลวง และมาราธอน (Marathon)เป็นเมืองสำคัญ

โฟซิส(Phocis) มีเดลฟี(Delphi) เป็นเมืองสำคัญและเป็นทีประดิษฐานเทว รูปอพอลโล

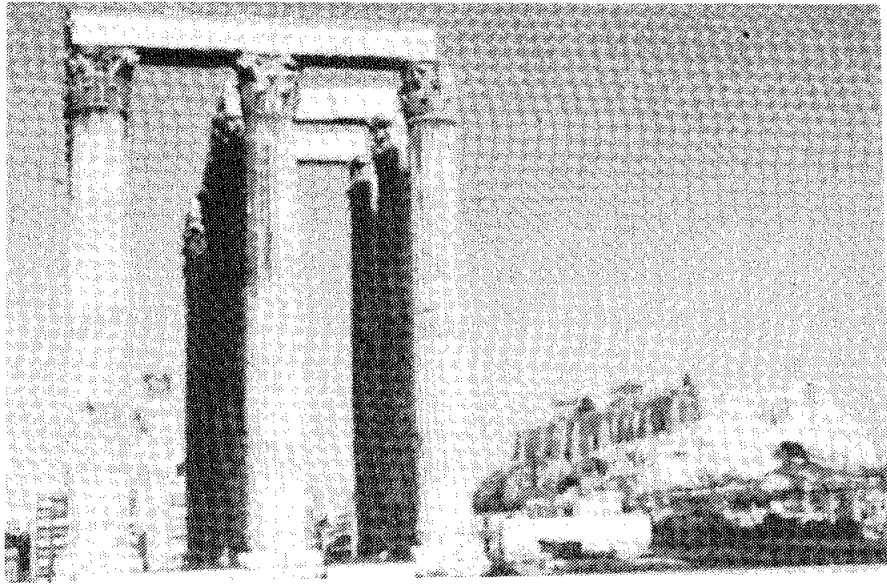
ไบโอเตีย(Boeotia) มีเทบีส(Thebes) เป็นเมืองหลวง

ลาโคเนีย(Laconia) มีสปาร์ตา(Sparta) เป็นเมืองหลวง

เอลิส(Elis) มีโอลิมเปีย(Olympia) เป็นเมืองสำคัญ เป็นต้น

ต่อมาพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชได้รวบรวมอาณาจักรต่างๆไว้ด้วยกัน รวมทั้งได้ขยายอาณาเขตไปยังดินแดนต่างๆ เช่น อียิปต์ เปอร์เซีย อินเดีย ฯลฯ จนทำให้กรีกได้ชื่อว่า เป็นชาติแรกในโลกที่นำเอาความเจริญของเอเชียเข้าไปแบ่งให้ชาวยุโรปและนำเอาความเจริญของยุโรปเข้ามาเผยแพร่ไว้ในเอเชีย^{๑๔}

กรีก เป็นชนชาติที่เรียกตัวเองว่า "เฮเลน"(Helen) การที่เรียกเช่นนี้ เพราะชาวกรีกเชื่อว่าตนเองสืบเผ่าพันธุ์มาจากยักษ์ตนหนึ่งชื่อโปรมิทิวส ซึ่งโปรมิทิวส นั้นเป็นผู้ที่สร้างมนุษย์ขึ้นมาบนโลก เมื่อสร้างมนุษย์แล้วก็ได้ไปขโมยไฟมาจาก เทพเจ้าเซอุส(Zeus)ซึ่งเป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่และมีอำนาจมากที่สุด

วิหารเทพเจ้าเซอุส

ภายในเมืองค้เทพเจ้าสูง ๕๘ ฟุต ซึ่งแกะสลักจากงาช้างจำนวนมาก
ปัจจุบันองค์เทพเจ้าได้พังทลายแล้ว (ประเทศ กรีซ)

ครั้งนั้นเทพเจ้าเซอุสโกรธมากจึงจับโปรมิทิวสไปตรึงไว้ที่ยอดเขา แล้วให้
แร้งมาเจาะสี่ข้างลากไส้ไปกินทุกวัน พร้อมกับนั้นก็ได้ลงโทษมนุษย์ด้วยการทำให้
น้ำท่วมโลกจนกระทั่งมนุษย์ตายหมด

ครั้งนั้นยักษ์ตนหนึ่งซึ่งเป็นลูกของโปรมิธัส ได้สร้างเรือหนีรอดจากน้ำท่วม เมื่อน้ำแห้งจึงได้นำก้อนหินโยนลงบนแผ่นดิน ก้อนหินที่โยนลงไปนั้นได้กลายเป็นมนุษย์คนหนึ่งมีชื่อว่า เฮเลน ในตำนานของโฮเมอร์(Homer)^{๕๕} กล่าวว่าแรกเริ่มนั้น มนุษย์มีรูปร่างกลมมีหลังและสี่ข้างกลม มี ๔ มือ ๔ เท้า การเคลื่อนไหวสามารถกระทำได้ด้วยการตีลังกา

ครั้งหนึ่งมนุษย์ได้ขึ้นไปบนสวรรค์ และล่วงเกินต่อเทพเจ้าทั้งหลาย พร้อมทั้งทำสงครามกับเทพเจ้า เหล่าเทพเจ้าจึงมีมติให้ลงโทษมนุษย์ ครั้นจะทำลายเผ่าพันธุ์ให้สิ้นไปก็เกรงว่าจะไม่มีผู้บวงสรวงบูชาเทพเจ้า ครั้นนั้นเทพเจ้าเซอซุสจึงตรัสว่า “ข้าพเจ้ามีแผนที่จะทำให้มนุษย์หายโศกและปรับปรุงมารยาทให้ดีขึ้น มนุษย์จะมีชีวิตอยู่ต่อไป ข้าพเจ้าจะตัดมันออกเป็นสองภาค ด้วยวิธีนี้จะทำให้พลังของมันลดลงและมีจำนวนเพิ่มขึ้น และเราจะได้ไขมันให้เป็นประโยชน์กับเรามากขึ้น มันจะต้องเดินตัวตรงบนขาทั้งสองและถ้าหากมันโหดและไม่ยอมอยู่หนึ่งอีก ข้าพเจ้าจะตัดมันออกอีก ให้เหลือขาเดียว มันจะได้เดินเขย่ง”^{๕๖} ทันใดนั้นเทพเจ้าเซอซุสก็ตัดมนุษย์ออกเป็นสองภาค แล้วให้เทพเจ้าอพอลโล รักษาแผลประกอปรูปร่างมนุษย์ขึ้นใหม่ โดยทำให้เกิดไบหน้า แล้วดึงหนังจากส่วนข้างมาผูกกันทำให้เกิดท้องและผูกเป็นปม(สะดือ) บันดาลให้มนุษย์เอี้ยวคอได้เพื่อจะได้ดูสภาพร่างกายของตนเอง และทั้งสองส่วนที่แยกจากกันนั้นก็โหยหากันเสมอ

ชาวกรีกเป็นผู้ที่นับถือเทพเจ้าเช่นเดียวกับคนโบราณกลุ่มอื่นๆคือ เทพเจ้าที่อยู่ในปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น พายุ ฝนตก พระอาทิตย์ ฯลฯ เทพเจ้าต่างๆ ของชาวกรีกนั้นมีอยู่เป็นจำนวนมาก แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่มใหญ่คือ

๑. เทพเจ้าที่มีลักษณะคล้ายมนุษย์ คือ ลักษณะรูปร่าง มีความรู้สึกรัก ตัณหา มีความโกรธ เกลียด ความริษยา ฯลฯ มีครอบครัว มีภรรยาทั้งที่เป็นเทพีและมนุษย์ เทพเจ้าสามารถกระทำในสิ่งที่ผิด และเมื่อทำผิดก็จะได้รับการลงโทษจากเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่กว่า และยังถูก“มอยรา”(Moir)หรือโชคชะตาเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิต แต่เทพเจ้าก็มีความแตกต่างจากมนุษย์คือความเป็นอมตะ เนื่องจากเทพเจ้ากินอาหารทิพย์ที่เรียกว่า “แอมโบรเซีย”(Ambrosia) และยังดื่มน้ำทิพย์ที่เรียกว่า “เนกตาร์”(Nectar) มีผลให้เลือดของเทพเจ้ามีสีใสบริสุทธิ์เหมือนหยดน้ำค้าง เทพเจ้าเหล่านี้ ได้แก่

เซอุส(Zeus-พระพหุหส์บดี) เป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ที่สุด เป็นเจ้าแห่ง
ท้องฟ้า ฝนและพายุ

ฮีรา(Hera-สวารรค์) เป็นเทพเจ้าสำหรับการแต่งงาน

เอเธนา(Athena-เทพีสายฟ้า) เป็นเทพีแห่งความฉลาด

อาร์เทมิส(Artemis-พระจันทร์) เป็นเทพเจ้าแห่งความบริสุทธิ์

อโฟรไดท์(Aphrodite-พระศุกร์) เป็นเทพีแห่งความงาม

ดีเมเตอร์(Demeter-พระธรรณี) เป็นเทพเจ้าแห่งความสมบูรณ์ของแผ่นดิน

อพอลโล(Apollo-พระอาทิตย์) เป็นเทพเจ้าแห่งศิลปกรรม และอักษร
ศาสตร์

เฮอรัลมิส(Hermes-พระพุธ) เป็นเทพเจ้าแห่งฝนและการสื่อสาร

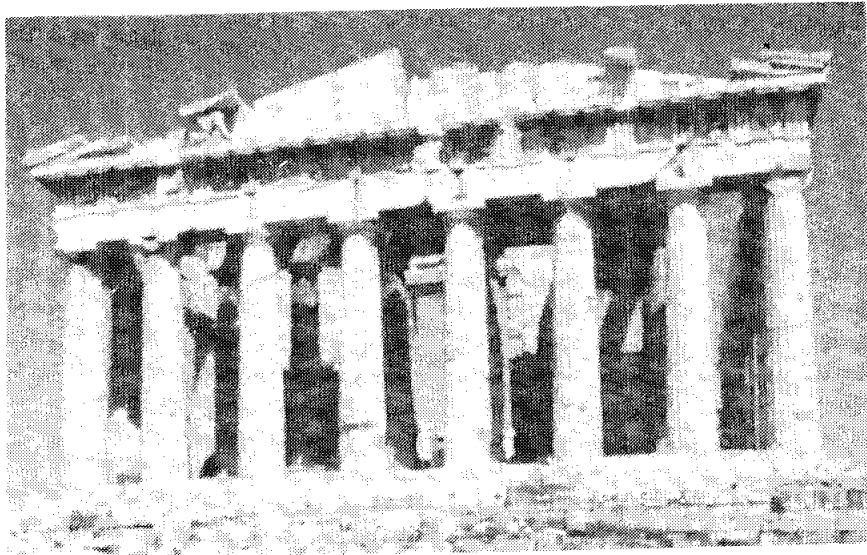
อาริส(Ares-พระอังคาร) เป็นเทพเจ้าฟ้าผ่าและการสงคราม

เฮฟตุส(Hephetus-พระเพลิงใต้ดิน) เป็นเทพเจ้าแห่งไฟ โลหะและหัตถ-
กรรม

โปซีดอน(Poseidon-พระสมุทร) เป็นเทพเจ้าแห่งท้องทะเล

เฮสติยา(Hestia-พระภูมิเจ้าที่)เป็นเทพเจ้าแห่งเตาผิง เป็นต้น

๒. เทพเจ้าที่เป็นมนุษย์ครึ่งสัตว์ เช่น เทพเจ้าดีมีเทอร์(Demeter)มีเศียร
เป็นม้า ฯลฯ

วิหารเดียนา(ประเทศกรีซ) สร้างประมาณ ๓๕๐ ปี ก่อน ค.ศ.

หลังคาวิหารค้ำด้วยเสาหินสูง ๖๐ ฟุต เส้นผ่าศูนย์กลาง ๖ ฟุต ภายในมีเทวรูปและศิลปต่างๆ

๓. เทพเจ้าที่เป็นสัตว์ เช่น เทพเจ้าแพน(Pan) มีรูปร่างเป็นแกะ เทพเจ้าอีริค โธเนียส (Erich Thonius) มีรูปร่างเป็นงู ฯลฯ

ชาวกรีกเชื่อว่าปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นไปตามอำนาจและน้ำพระทัยของเทพเจ้า มนุษย์จึงต้องทำให้พระเจ้าพอพระทัยด้วยการบูชาต่อเทวรูปโดยนำอาหารมาบวงสรวง บางครั้งมีการนำรูปปั้นสวยๆ มาบูชา มีการเล่นดนตรี ร้องเพลง เล่นละคร เล่นกีฬา^{๒๑} หรือนำสัตว์มาฆ่าสังเวยต่อเทพเจ้า^{๒๒} เช่น ฆ่าวัวสังเวยเทพเจ้าเซอุส เทพีเอเธนาและเทพเจ้าฮีรา ฆ่าหมูสังเวยเทพเจ้าอีเคท ฆ่าม้าสังเวยเทพเจ้าไพโรปัส(Priapus) ฯลฯ ซึ่งจะมีพระ^{๒๓} เป็นผู้ทำพิธีการสวดตามบทสวดของโฮเมอร์(Homer)

นอกจากการนับถือเทพเจ้าแล้วชาวกรีกยังนับถือบรรพบุรุษของตน โดยเชื่อว่าเมื่อมนุษย์ตายไปแล้ววิญญาณ ที่มีรูปร่างเหมือนบุคคลจะมาอยู่กับบุตรหลาน เพื่อดูแลรักษา ปกป้องจากภัยต่างๆ พร้อมทั้งให้การอุปถัมภ์ ชาวกรีกจึงทำการบูชาบรรพบุรุษด้วยการนำอาหารไปที่หลุมศพ^{๒๔} ถ้าบุตรหลานไม่นำอาหารไปบูชาแล้ววิญญาณ ผู้ตายจะต้องร่ำรอนหาอาหารและได้รับความยากลำบาก

นอกจากนี้ยังมีที่บูชาบรรพบุรุษประจำครอบครัว ที่จะต้องจุดไฟไว้เสมอ โดยมีให้ไฟดับเพราะถ้าไฟดับแล้ว จะเป็นลางบอกเหตุว่าครอบครัวจะแตกแยก หรือมีภัยเกิดขึ้น

เชิงอรรถ

^๑ วิจิตรวาทการ, หลวง ประวัติศาสตร์สากล เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์ ๒๕๑๔) หน้า ๒๔๓

^๒ ไคเก็ก เป็นหนังสือพงศาวดารจีนที่หลวงพิพิธภัณฑพิจารณา แปลจากภาษาจีนเป็นภาษาไทยตามคำบัญชาของเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เมื่อ นพศักราช ๑๒๓๙ (พ.ศ. ๒๔๒๐)

^๓ ทวีปทิศตะวันตก เรียกว่าไซหงฮอฮิว เป็นที่อยู่ของพระเชกเกี้ยนี่สุดและศิษย์

ทวีปทิศตะวันออก เรียกว่า ตัวแสงสินจิว

ทวีปทิศเหนือ เรียกว่า ปักโคลูจิว

ทวีปทิศใต้ เรียกว่า น้ำเจียงโปจิว

๔ พิพิธภัณฑพิจารณา, หลวง(แปล) ไคเก็ท (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย สัมพันธ์ ๒๕๑๓) หน้า ๕

๕ อาย หมายถึง ไอ

๖ พิพิธภัณฑพิจารณา, หลวง(แปล) ไคเก็ท (๒๕๑๓), อ่างแล้ว หน้า ๙

๗ ครั้งนั้นอายฟ้าและดินกระทบกันกลายเป็นสิลาก้อนใหญ่และแตกตัวออกเป็น ๑๓ ส่วน ส่วนที่ใหญ่ที่สุดเป็นเทียนอ่องสี่ และอีก ๑๒ ส่วนนั้นเป็น ๑๒ คน

๘ ฟาโรห์(Pharaoh)คือตำแหน่งของกษัตริย์อียิปต์โบราณ มาจากคำว่า "Pero" หมายถึง ที่อยู่ของพระเจ้า

๙ นันทนา กบิลกาญจน์ ประวัติศาสตร์และอารยธรรมโลก (กรุงเทพฯ: โอ.เอส. พรินติ้ง เฮาส์ ๒๕๓๐) หน้า ๓๐

๑๐ หลวงวิจิตรวาทการ ได้บันทึกไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์สากล หน้า

๑๑๕ ว่า "ชาวอียิปต์เคารพกษัตริย์อย่างพระเจ้าบนสวรรค์ อนุสาวรีย์ที่สร้างขึ้นสำหรับกษัตริย์นั้นทำเป็นร่างสิงห์โตหน้าเป็นคน ซึ่งเรียกว่า "สฟิงส์" (Sphink) เป็นเครื่องหมายของความเข้มแข็งและเฉลียวฉลาด"

สฟิงส์

๑๑ ชาวอียิปต์เชื่อว่าเมื่อมนุษย์ตายไปแล้ว ต้องไปปรากฏเฉพาะหน้าเทพเจ้าโอสิริสและจะต้องถูกเอาวิญญาณไปขังในตราขูข้างหนึ่ง ถ่วงด้วยเครื่องหมายแห่งสัจจะและยุติธรรม เพื่อดูบุญบาปซึ่งได้กระทำไว้เมื่อมีชีวิตอยู่ในโลก และเมื่อมีคนตายเพื่อนฝูงของผู้ตายจะเอาม้วนแผ่นปาปิรุส ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นคัมภีร์แห่งความตาย เรียกว่า "ปาปิรุสแห่งอานี"(Papyrus of Ani) บางคนเรียกว่าคัมภีร์แห่งการตื่นครั้งยิ่งใหญ่ สำหรับผู้ตายยึดถือเป็นที่พึ่งเพื่อป้องกันตัวบรรจูลงไปด้วย คาดกันว่าปาปิรุสนี้เขียนเมื่อประมาณ ๑๕๐๐ ปี ก่อนคริสตกาล โดยกระดาษที่ใช้เขียนนั้นทำมาจากต้นอ้อ เสฐียรโกเศศ บันทึกไว้ในหนังสือประวัติ

ศาสตราจารย์โลกสมัยโบราณ หน้า ๑๐๔ ว่า“ในปาปิรุสแห่งอาณีนันมีจารึกมนตร์และยันต์
ในม้วนแผ่นปาปิรุสนี้มีรูปชำระความในนรกด้วยรูปหนึ่งหนังสือนี้ในปัจจุบันเรียกว่า
สมุดของผู้ตาย(The Book of The Dead)”

^{๑๒} แมกซ์ โทรและกรีก นีย์ พลังลึกลับแห่งปิรามิด (กรุงเทพฯ: ยุโรป
เพรส บริษัทจำกัด มปป.) หน้า ๕๑

^{๑๓} พิธีกรรมนั้นมีทั้งพิธีกรรมประจำถิ่นและประจำเมือง ได้แก่ พิธีกรรม
ในวันจุดของพระเจ้า พิธีกรรมในวันสำคัญทางปฏิทิน เช่น วันปีใหม่ วันแรกของ
เดือน ฯลฯ พิธีกรรมประจำฤดู เช่น พิธีเก็บเกี่ยว ฯลฯ พิธีกรรมเพื่อกษัตริย์
เช่น วันทรงมกุฏเป็นกษัตริย์ วันฉลองครบรอบอายุ วันฉลองชัยชนะ ซึ่งพิธี
กรรมต่างๆ นั้นจะมีการแห่เทวรูปต่างๆ เสมอ

^{๑๔} พระ(Preists) คือ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านการประกอบพิธีกรรม และเป็นผู้
แทนในการติดต่อกับพระเจ้า

^{๑๕} วิจิตรวาทการ, หลวง ประวัติศาสตร์สากล เล่ม ๑ (๒๕๑๔), อ่างแล้ว
หน้า ๑๑๐

^{๑๖} มัมมี่(Mummy)คือศพที่ได้รับการเก็บรักษาเป็นอย่างดี ทำให้ศพนั้นไม่
เน่าเปื่อยหรือเน่าเปื่อยช้าสามารถคงสภาพอยู่ได้หลายพันปี วิธีการทำนั้นจะเริ่ม
ต้นด้วยการใช้ตะขอเหล็กใส่ทางช่องจมูก แล้วดึงเอามันออกมา พร้อมทั้ง
ฉีดน้ำยาเข้าไป จากนั้นเจาะสี่ข้างแล้วดึงไส้ออกมาล้างด้วยเหล้าที่ทำจากต้นปาล์ม
คลุกด้วยเครื่องหอมรวมทั้งตัวยาต่างๆ จากนั้นนำไส้วัดเต็ม แล้วเย็บปิดแผล
นำไปแช่ในน้ำยาชนิดหนึ่ง ๖๐ วัน เมื่อครบ ๖๐ วัน ร่างกายนั้นจะแห้งจึงใช้ผ้าแถบ
เล็กทาด้วยยางพันรอบศพ ห่อด้วยผ้า ๓ ชั้น จากนั้นจึงพันด้วยผ้าสีแดงแล้วนำไป
ใส่หีบศพที่แกะสลักเป็นรูปหน้าผู้ตาย

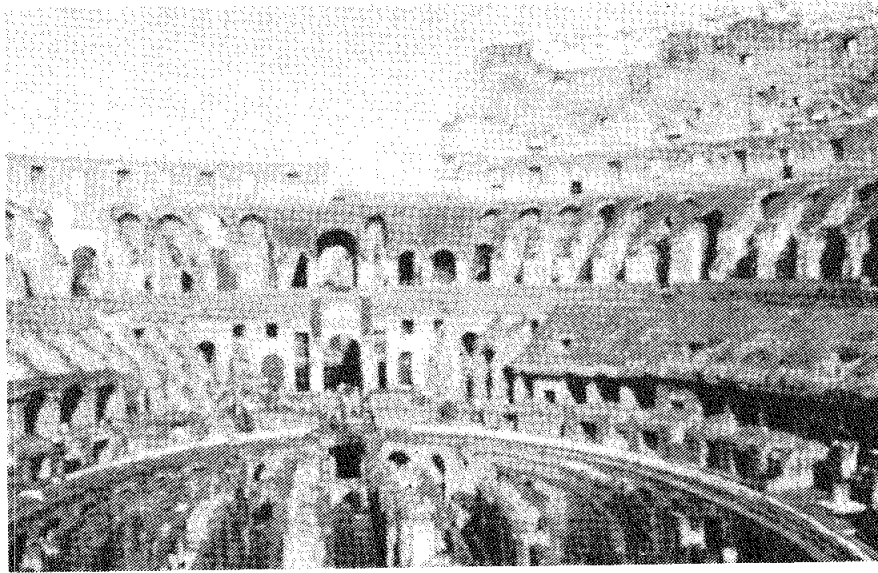
^{๑๗} การเก็บรักษามัมมี่นี้จะมีการเซ่นหรือบวงสรวง มีการเตรียมอาหารให้
กับผู้ตายคือข้าว ลูกเดือย และข้าวสาลีที่เรียกว่า “Split Wheat” ซึ่งแตกต่างจาก
ข้าวสาลีธรรมดา คือ เมื่อเวลานวดเมล็ดจะแตกออกเป็นสองส่วน แต่ยังคงติดเปลือก
อยู่ต้องนวดต่ออีกครั้งเปลือกจึงจะหลุด

^{๑๘} วิจิตรวาทการ, หลวง ประวัติศาสตร์สากล เล่ม ๑ (๒๕๑๔), อ่างแล้ว
หน้า ๓๐๐

^{๑๙} ตำนานของโฮเมอร์นั้นแต่งขึ้นเพื่อกิจกรรมทางศาสนา เนื้อหาเป็นเทพนิยายและชาวกรีกใช้เป็นบทสวด

^{๒๐} ฟินีจ รัตนกุล (แปล) ซิมโฟเซียม : ทฤษฎีความรักของเพลโต (พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๑๕) หน้า ๔๖

^{๒๑} การบูชาเทพเจ้าด้วยกีฬา จัดขึ้นเพราะชาวกรีกเชื่อว่าเทพเจ้าชอบดูการกีฬา ซึ่งการแข่งขันกีฬานั้น มักจัดที่เมืองโอลิมเปียเรียกว่า "โอลิมปิค" เป็นมหกรรมกีฬาที่ยิ่งใหญ่ของชาวกรีก เพื่อบูชาเทพเจ้าเซอซ(Zeus)ซึ่ง ๔ ปี จะจัดครั้งหนึ่งเป็นเวลา ๕ วัน ผู้ที่ชนะเลิศจะได้รับมงกุฎที่ทำจากกิ่งไม้

สนามกีฬากรุงโรม สร้างเมื่อคริสตวรรษที่ ๑
บรรจุคนได้ ๘๐,๐๐๐ คน ปัจจุบันอยู่ในประเทศอิตาลี

^{๒๒} การสังเวทย์โบราณที่สุดนั้น คือการฆ่าสัตว์เพื่อบูชาเทพเจ้าไดโอนีซุส (Dionysus) โดยผู้ที่บูชาจะใช้คชาวีเศษ ปลายติดด้วยลูกสน เรียกว่า "เซียงฮอย" (Thyrsoi) มาทำพิธีฉีกเหยื่อที่มีชีวิตออกเป็นชิ้นๆ แล้วนำมาประกอบพิธีกรรม เรียกว่าพิธี "สปารากมอส"(Sparagmos)

^{๒๓} พระในศาสนากรีกนั้นไม่มีเป็นทางการ เป็นแต่เพียงผู้ทำพิธีเท่านั้น และมีได้มีสิทธิพิเศษเหมือนพระในอียิปต์หรือพราหมณ์ในอินเดีย สำหรับการสอนศาสนาและศีลธรรมนั้น เป็นหน้าที่ของนักปรัชญา(Philosopher) และนักประพันธ์

^{๒๔} ชาวกรีกจะไม่ฝังศพลงไปในดิน แต่จะขุดหลุมเข้าไปในหินตามเชิงเขา แล้วนำศพใส่เข้าไป จากนั้นใช้หินก้อนใหญ่ปิดปากทางไว้